

Temetjük Kosáry Domokost. A mindig elegáns közéleti személyiséget, az igényes tudományszervezőt, a kiváló történészt. És a barátot. Nekrológok fogják tárgyalni életművét. Méltatva munkásságát és továbbgondolva – remélhetően – az életében folytatott vitákat.

A temetés a halott személyiségének, tetteinek megidézése. Nekem az a tiszt jutott ma, hogy a kollégák, a történész szakma nevében emlékeztessenem a gyászoló gyülekezetre: ki volt Kosáry Domokos!

Kosáry Domokossal talán az utolsó klasszikus magyar polgár hunyt el. Annak a középosztálynak az utolsó generációjához tartozott, amelyik a

19. században műveltsége, szakértelme révén emelkedett a szak- és államigazgatás, a művelődés-oktatás adminisztrációjába. Ez a képzettségére büszke középosztály meggyőződéssel vallotta, hogy a társadalom működképességét, a közbiztonságtól a képzésig az államnak kell biztosítania, így azt jól szolgálni a legnemesebb életeszmeny. És ő társadalmilag e szerepre hivatott, neveltetett, képezetett. Kosáry is így élte életét: politikai rendszerek zúgtak el felette, emelték fel, vagy szorították háttérbe, de ő mindeközben tette dolgát: hitt az írás, a műveltség, a tudomány közhasznában. Ez adta magabiztosságát – amelyet sokan önhittségnek is gondoltak. De tisztelték. Akár az íróasztalnál, akár az

akadémiai elnöki székben (1990–1996), vagy éppen börtönben (1957–1960) ült. Egész történelemfelfogását meghatározta a polgári középosztály szellemi hagyatéka – és ezt vállalta is. Központban, fiatalabb korában Széchenyi István, a reformkor belső polgárosultságot sürgető hőse, majd a városiasodást, kereskedést, társadalmi esélyegyenlőséget követelő centralisták (Szalay László, Eötvös József, Trefort Ágoston) és végül – idősebb korában – a jozefinista értelmiség állt. Akik hittek a szellem felvilágosító és népfelnevelő szerepében. És Kosáry – határozottabban, mint elődei – szembeállította a maga (maguk) *polgárosult középosztályi céljait* a hagyományos magyar középosztályok másik szárnyának, a lesüllyedt nemesi rétegek, mindenekelőtt a *vidéki dzsentrinek az életeszmenyeivel*. Ezeket tékozlónak tartotta, ő ta-

karékos volt, ezeket kiskocsmázónak tartotta, ő a délutáni és esti teákat szerette, míg ezek harsányak, lapogatva ölelkezők voltak, addig ő tüntetően formális volt, zárkózott. Néha talán a boldogtalanságig.

*

Kosáry Domokos 1913-ban született. Fiatalkori szellemi műhelyei: az otthoni írói-művészi társaság (anyja népszerű író, Kosáryné Réz Lola, apja zenetanár), azután a Trefort Ágoston Egyetemi

Gyakorlógimnázium és végül az egyetemi elitintézmény, az Eötvös Collegium. Egész életére meghatározó élmény, a *minőség, a kiválóság megkövetelése*. Önmagától és környezetétől. Ilyen maradt haláláig. (Barátainak megváltásában – hacsak nem a később megismert félelem vagy a kiszolgálás szeretete – mindig ez vezette.) Az egyetemen (1931–1936) a magyar történetírás máig legkiemelkedőbb generációjának szemináriumában tanul. Tanárai között: Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre, Hóman Bálint, Szekfű Gyula. Az utóbbi meghatározó lesz témaválasztásaira és a magyar történelem alapkérdéseiről alakuló álláspontjára. (Amelyen haláláig alig változtatott.) Szekfű nevéhez kötődik a trianoni államösszeomlás után a magyar

történelem alapvonalainak újragondolása. Eszerint a 17–19. századi függetlenségi, Habsburg-ellenes harcok elbukásából le kell vonni a következtetést: mind a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711), mind az 1848–1849. évi szabadságharcot lezáró kiegyezés (1867) reális erőviszonyokon nyugodtak. Egyszer s mindenkorra szakítani kell az árulókereséssel (1711-ben gr. Károlyi Sándor, 1849-ben Görgey Artúr). A történeti Magyarország összeomlásának is egyik oka az volt, hogy 1867–1918 között az első sorban a lecsúszott nemesi dzsentri középosztályhoz köthető függetlenségi nacionalizmus nem vette tudomásul a kiegyezés mélyebb realitását, bomlasztotta a Habsburg Birodalmat. Ennek következménye lett Trianon.

Kosáry dolgozatai 1936–1943 között (a Görgey-kérdésről, a Pesti Hírlap nacionalizmusáról) ezt a gondolatmenetet követik. Élete végéig nem sokat változtatott e felfogásán. (Pedig időközben, az 1970-es években részletesen tanulmányozza a 18. század történelmét is.)

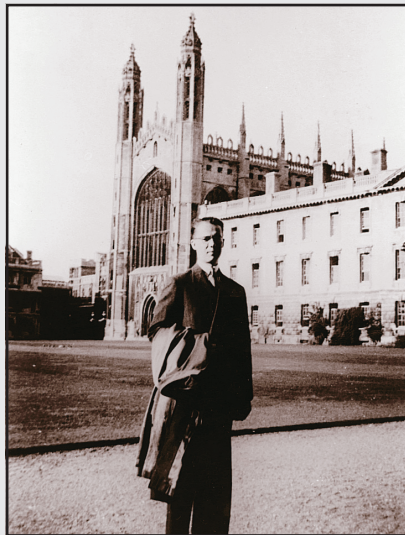
Kosáry Domokos temetésére

„Az 1956. évi forradalom – 50 év után” című konferencián, 2006

Számunk tördelése közben érkezett a szomorú hír Kosáry Domokos haláláról. A szerkesztőség emiatt úgy döntött, hogy az elhunyt történész-professzor tiszteletére az ökológia történetét tárgyaló vezércikk helyett Glatz Ferenc Kosáry Domokos temetésén elhangzott búcsúztatóját teszi közzé. (A szerk.)

A fiatal Kosáry nemcsak ezen dolgozataival, hanem még inkább nemzetközi szereplésével tűnik ki kortársai közül. 1936–1941 között – Domanovszky Sándor javaslatára és támogatásával – Franciaországba, ill. Angliába, majd rövid időre – Teleki Pál támogatásával – az Egyesült Államokba kap ösztöndíjat. A Trianon revíziójára készülő magyar politikai vezetés két vasat tart a nemzetközi politika tűzébe: az

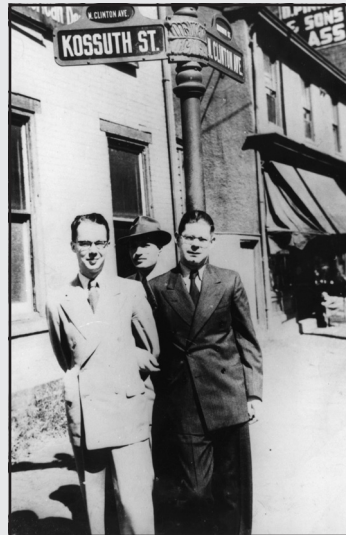

Ösztöndíjasként. Cambridge, 1939

egyiket, a németbarát politikát jelzik a zsidótörvények (1938–1941) tudva, hogy a területrevíziók reális segítője csak Németország lehet. A másik vasat azok a kultúrpolitikai és diplomáciai akciók jelzik, amelyeket részben Franciaország, de még inkább az angolszász államok felé Teleki Pál (Domanovszky, Hóman tudtával) kezdeményez. A cél: a területrevíziókhöz megnyerni a nyugati államok egyetértését is. Meggyőzni őket: a térségben a magyar vezető szerep nem jelenti azt, hogy Magyarország a hitleri Németország oldalán akar politizálni. A fiatal Kosáry ezen Nyugat-barát akcióknak szerény, de meggyőződéssel szereplője. Kiváló nyelvismerete, elegáns megjelenése, képzett viselkedéskultúrája diplomataszerepre is jelölhetnék. Igaz, ezen képességeivel ütközik lobbanékonyága. Mégis őt tekintik a szakmában akár az akkor nemzetközivé szerveződő történésközélet egyik lehetséges magyar vezető szereplőjének, akár valamelyik állami külügyi adminisztratív szerep várományosának. A svájci történész-világkongresszuson (1938) a románokkal szembeni briliáns szereplése a pesti közbeszéd témája, mint ahogy a Hóman alapította Teleki Intézet (1941) igazgatóhelyetteseként is oroszlánrészre van az első francia nyelvű évkönyv-folyóirat (Revue d'Histoire Comparée) működtetésében. Amely – Eckhart Sándor és a párizsi magyar intézet égisze alatt – a környező népek (románok, szlávok) és a magyarság viszonyait tárgyalják. Bizonyítandó a magyarság történeti jogait, valamint évezredek türelmes nemzetiségi politikáját. (Amely türelmes hagyományra épülhet csak fel az 1938–1941-ben „visszatért” területek megtartásának politikája.) Korosztálytársai szerint – közöttük a franciás műveltségű Benda Kálmán, Makkai László,

Az Egyesült Államokban. Niagara Falls, 1941

Amerikai körúton. Trenton, 1941

a törekvés: beágyazni a magyar történelmi eseménysorozatokat a németek mögötti nyugat-európai, mindenekelőtt francia fejlődésbe. (Folytatója e téren a Tőle egyébként történetfelfogásban távol álló Hajnal István kezdeményeinek.)

*

A világháború után, 1945-ben, mesterével, Szeffű Gyulával a politikai baloldal lehetséges polgári értelmiségi szövetségesei közé tartozik. Az őrsváltások logikája szerint az antifasiszta és németellenes régi garnitúra idősebbjeit a fiatal őrsváltók egy időre befogadják (Szeffűt, Domanovszkyt, Hajnalt), de a fiatalokat, már tehetségük és képzettségük miatt is, riválisnak tekintik. És mint a „régirend képviselőit” kirekesztik vagy félreszorítják őket. Ez lesz Kosáry Domokos és korosztálytársainak (a szintén németellenes, demokratikus Benda Kálmán, Makkai László) sorsa. 1948–1949-ben kiemelkedett Kosáryék kiszorításában a „belső ellenség” keresésének „mestere”, Andics Erzsébet, aki mindig megtalálta az egyes korosztályok vezéregyéniségeit és vagy magához vonzotta azokat, vagy kitesztelte őket. Aki Kosáryban a régi történetírás legfelkészültebb fiatal képviselőjén túl még az angol-szász imperializmus képviselőjét is látta. Kosáryt ezután (1949) eltávolítják mind Szeffű Gyula mellől az egyetemről, mind a Teleki Intézet vezetéséből (korosztálytársaival együtt). A személyes okok mellett Kosáry félreállításában szerepet játszott az is, hogy a kommunista ideológia a kelet-európai németellenes függetlenségi harcok sorába illesztette a magyarországi Habsburg-

Gáldi László a környező népek történelmének specialistái – ekkor alakul ki élete végéig megőrzött képessége: a környezetében keletkezett jó ötleteket – legyen szó történettudományról, tudománypolitikáról, frappáns életbölcsestégekről – gyorsan magába szívja, egyéníti, elegánsan megjeleníti. Intézményvezetői alkotásait később is jórészt e képességének köszönhetette.

Ezen években válik Kosáry felfogásában, és élete végéig meghatározó

ellenes küzdelmek történelmét is, amely függetlenségi nemzeti hagyományokkal a fiatal nemzedékből Kosáry nézetei és írásai közismerten szemben állottak.

*

Kosáry 1957-ig könyvtárosként dolgozik, elkészíti a magyar történeti bibliográfia első kötetét. A munkát 1936–1949 közötti tanársága idején kezdte: tájékoztató, áttekintő bibliográfiát akart adni a történészhallgatók kezébe (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I–III.*). Máig alapkönyv történésznemzedékek iskolázásához. (1996 után, visszavonulva, haláláig ennek újráírásán dolgozott.) A kényszerből előnyt formált, egy politikailag és „ideológiailag” ártalmatlan műfajban, a bibliográfia műfajában alkotott egyedülállót és maradandót. – 1956-ban a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnökévé választják, 1957-ben bebörtönzik. A börtönben – Nagy Imre kivégzése után – enyhülnek a viszonyok. Kosárynak lehetősége van a munkára: a középkori magyar külpolitika, majd Széchenyi döbbentéi éveinek történetét és máig lebilincselő naplóját írja. Minden kért szakirodalmat megkap a Történnettudományi Intézet igazgatója, a volt miniszter, Molnár Erik személyes közbelépésére. Még a londoni British Library-ből is. Erről családi körben, még a nyilvánosság előtt is szívesen beszél. De arról, hogy itt tanult meg *félni*, és valakiktől félni – merthogy 1945-ben, 1949-ben csak megijesztették –, arról még nekünk sem beszélt. Ha mindez szóba került, csak mereven nézett maga elé. Mert nemcsak felcsattanni tudott, nemcsak az olyannyira szeretett társaság kedvéért beszédesen kinyílni, mindig történeteket mesélni – hanem hallgatni is. Bezárkózni. – A börtönből 1960-ban szabadul. 1967-ig a Pest Megyei Levéltárban dolgozik. Amikor azután kibontakozik a kádári gazdasági és kulturális konszolidáció, Kosáry Domokos is „visszajöhet” a Történnettudományi

Az egyetem előtt. Párizs, 1978

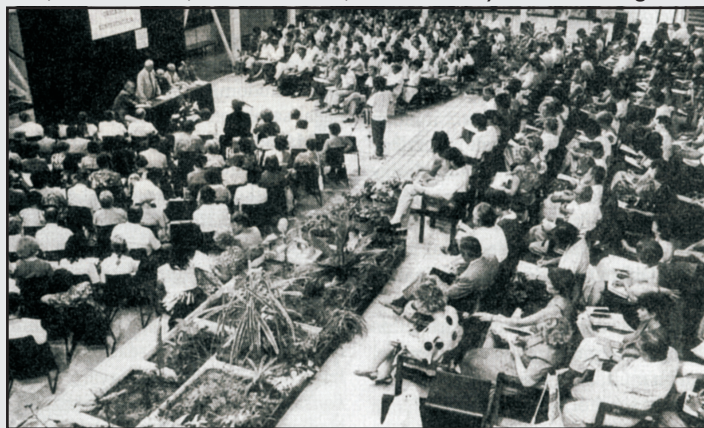
Intézetbe (1968). Amelyiket mindig az 1941–1948 közötti Teleki Intézet utódintézetének tekintett. A kádári dualista kultúrpolitika része a történettudományon belüli munkamegosztás kialakítása is. Andics Erzsébet hazatérve Moszkvából (1958), az egyetemen kap elhelyezést, és ott haláláig aktív (1986). Az Akadémián a Történnettudományi Bizottság elnöke, szintén a régi dogmatikus ideológuscsoport tagja, Nemes Dezső (meghalt 1985-ben). Az akadémiai Történnettudományi Intézet vezetésében és rangadói között viszont részben a rendszer belső liberalizálását pártoló erők (Molnár Erik, majd Pach Zsigmond Pál, Ránki György), részben az 1949 előtti polgári történészek. (Mályusz Elemér, Paulinyi Oszkár és a volt Teleki Pál-intézetiek: Benda Kálmán, Barta István, Makkai László). E

sorba illeszkedik be a korábbi vezéregyéniség, Kosáry Domokos visszavétele.

Először egy szűk szobában, de baráti kollégával, majd tágas, előszobás irodában kap elhelyezést. Örömmel mutogatja, hogy az igazgatóság a pincéből előszedte és restauráltatta azt a bútorgarnitúrát, amely valamikori igazgatóhelyettesi szobájában állott. Beilleszkedik az intézet és a hazai történettudomány nagy vállalkozásaiba. Megírja a 10 kötetes Magyarország története fejezeteként a 18. századi művelődéstörténetet (1980), aktívan részt vesz a felvilágosodás-történeti nemzetközi munkabizottság konferenciáin. Az új téma, a 18. század történelme. És ekkori kutatásai közelítik a francia baloldali történetírás forradalomfelfogásához, noha a guillotine-t, a forradalmi terrort soha nem fogadta el. Ekkor készíti a napóleoni háborúkról és Magyarországról szóló monográfiáját (1977). Vezéralakja volt a sajtótörténeti munkaközösségnek (ennek tagja a Nagy Imre-per vádlottja, a szintén akadémiai intézetbe „be-rehabilitált” Vásárhelyi Miklós is).

A történelemtanárok békásmegyeri konferenciája, 1987.

A konferencia elnöksége (Engel Pál, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos, Glatz Ferenc, Kardos József, Tarlós István) és a közönség

Szenvedélyesen vesz részt a szakmai vitákban, legyen szó a fiatal korban kialakított felfogásának védelméről, vagy éppen a sztálinista ideológia maradványainak, vagy a történettudományban a sztálinisták oldalvezein evező személyiségek kritikájáról. E vitákban is megőrizve fiataloktól követett mércéjét: a minőség tiszteletét a mások véleményében is, a tehetség és felkészültség tiszteletét az ellenfélben is.

1968 után visszatér a történettudomány nemzetközi fórumaira is. Tanulmányutak Párizsba, Londonba, Németországba (NSZK), az Egyesült Államokba. Ránki György, a magyar történettudomány „külügyminisztere”, legszűkebb baráti köréhez tartozik. Konferenciázik, előad. Személyisége érdeklődést vált ki, de inkább csak látogató Európában. A régi idők nagy tanúja. A kiesett harminc év alatt a nemzetközi történész-közélet és maga a történettudomány tematikai, módszertani hangsúlyai behozhatatlanul sokat változtak.

1982-ben az Akadémia tagjává választják. (Andics Erzsébet, Nemes Dezső ellenzésével és jelöltje mellett, de a Pártközpont támogatásával.) 1986-ban, a rendszer további átalakulásának jeleként tartják számon, hogy Nemes Dezső halála után ő lesz az Akadémia Történettudományi Bizottságának, ill. a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának elnöke. Majd az 1989–90. évi akadémiai rendszerváltáskor „bejutnak” az Akadémiába az 1949 előtti régiek (Benda Kálmán, Váczy Péter, Mályusz Elemér is. Makkai László már 1985 óta akadémikus.)

*

Az 1990. májusi akadémiai közgyűlésen már az 1989-ben rehabilitáltak, a volt reformszocialisták és az Akadémia 1986–1990 közötti vezetésének támogatásával választják elnökké.

Az Akadémia elnökeként fiatalkori integráló- és befogadókészségét és minőségelvűségét bizonyítja. A rendszerváltás korábbi elgondolásait a tudománypolitikában (akadémiai törvény – 1988, művészeti akadémia – 1989) felkarolja, intézményesíti. A politikai indíttatású őrsváltásokat visszatartja. Egyetlen mérce lehet: ki milyen szaktudós. Attól, hogy valaki ex-

II. Erzsébet angol királynő látogatása az MTA-n. Budapest, 1993

társaságkereséstől hajtva elvállalja az általa alapított Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tiszteletbeli elnökségét, majd a Magyar Történelmi Társulat elnökségét (1999–2007). Romló fizikai, de töretlen szellemi erejével haláláig betölti e tisztségeket. (A Történelmi Társulatnál az ő kedvéért alapítják a tiszteletbeli elnöki címet 2007-ben.)

Elvállalta 2005-ben az 1956. évi forradalom emlékbizottságának elnökségét. A politikai pártküzdelmektől szétzilált magyar közéletben azonban még ő sem tudta az emlékbizottság pártok feletti jellegét megőrizni. Viszont, amit megtett, arra Magyarországon feltehetően mindenki emlékszik: a forradalom évfordulóján, 2006. október 23-án rogyadozó léptekkel, de kiállt az emlékmű elé, mint a bizottság elnöke. Mint a nemzeti

egyvetértés követelésének szimbóluma. Mint a kötelességteljesítésnek, az értelemnek szimbóluma. Mikközben a biztonsági kerítés mögött számára arc nélküli tömeg bőgötte motorjait. Mások állítólag féltek, ő állítólag nem. Nem a félelem, hanem az agg életkor tette szakadozottá mondatait, mozdulatait. Mert a teste neki is előregedett. Ez év november 15-én hunyt el.

GLATZ FERENC

Szakály Ferencsel Rómában, 1995